

7. Sabin Russell, «New Crusade to Lower AIDS Drug Costs: Africa's Needs at Odds with Firms' Profit Motive» // San Francisco Chronicle, 24.05.1999, A1.

8. Стовпеч О. В. Деякі філософсько-правові протиріччя в сучасному процесі розвитку «копірайта» // Збірник наукових праць за матеріалами П'ятої Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси», Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 21 березня 2015 р., м. Дніпропетровськ. — Д.: ТОВ «Інновація», 2015. — Ч. 1. — 208 с. — [Секція «Філософія та релігієзнавство»]. — С. 147-150.

Тимохов Олександр Володимирович – кандидат філософських наук, викладач кафедри графіки та дизайну Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 1.316.3+159.955+316.61

ПАНОРАМНІСТЬ ЯК ОСОБЛИВИЙ ФЕНОМЕН В СИСТЕМІ КЛАСИФІКАЦІЇ ВИДІВ МИСЛЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню феномену «панорамне мислення» в контексті його взаємодії з загальною класифікацією видів мислення та її окремими елементами.

Ключові слова: мислення, панорамне мислення, види мислення.

ПАНОРАМНОСТЬ КАК ОСОБЕННЫЙ ФЕНОМЕН В СИСТЕМЕ КЛАССИФИКАЦИИ ВИДОВ МЫШЛЕНИЯ

Статья посвящена исследованию феномена «панорамное мышление» в контексте его взаимодействия с общей классификацией видов мышления его отдельными элементами

Ключевые слова: мышление, панорамное мышление, виды мышления.

PANORAMIC LIKE A SPECIAL PHENOMENON IN SYSTEM OF CLASSIFICATION TYPES OF THINKING KINDS

The article is devoted to research the phenomenon of “panoramic thinking” in the context of its co-operation with general classification with its separate elements

Keywords: thinking, panoramic thinking, types of thinking.

При науковому визначенні феномену «Панорамне мислення» можна відразу зазначити два взаємопротилежні аспекти.

З одного боку, в науковій літературі цей термін не новий, і де-не-де зустрічається в різних системах типології мислення як такого.

З іншого боку, рівень дослідження саме цього окремого феномену настільки низький, що можна сміливо вважати його «новим» та таким, що потребує детального та ґрунтового дослідження.

Особливої новизни ця проблема набуває у соціально-філософському вимірі, проте навіть визначення місця «Панорамного мислення» в загальній типології та його взаємозв'язків з іншими елементами мислення, особистої та суспільної свідомості є доволі актуальним.

Тому скористаємось методом системного аналізу і почнемо дослідження з базових системних положень.

В науковому дискурсі склалася певна традиція щодо визначення людського виду.

Згідно до цієї традиції, основною відмінністю між «Homo sapiens» та іншими видами є наявність свідомості, що загалом вірно, проте вносить певний дисонанс в тлумаченні цього

терміну та потребує певних уточнень феномену «свідомості», притаманній саме Людині.

«Компактне» тлумачення людської свідомості як «віддзеркалення об'єктивної реальності» ще не може повною мірою охарактеризувати цей феномен, адже віддзеркалення реальності загалом притаманне багатьом живим істотам і вочевидь слугує основою їх життєдіяльності.

Тому феномен Людської свідомості, як правило, пов'язують з феноменами мови та мислення.

Під феноменом мови та мовної функції в даному випадку мається на увазі не тільки осмислене вербальне спілкування окремих індивідуумів, в противагу координації спільних дій груп істот за допомогою сигналів, що притаманно також і стадним тваринам.

«Мова» розглядається та тлумачиться як певна семіотична система. Або система знаків, в якій закріплюється життєвий досвід – досвід віддзеркалення об'єктивної реальності індивідуумом, з можливістю передачі цього досвіду іншим індивідам за допомогою «мовних» знаків.

Якщо б йшлося про охарактеризування Людини як соціальної істоти, то на цьому, умовно, можна було б поставити крапку, але Людина не лише соціальна, а й мисляча істота.

Саме процес мислення надає Людині можливість не лише закріплювати, а й розвивати, і що найважливіше, реалізувати отриманий досвід.

В даному випадку «Мову» як систему знаків, що закріплюють отриманий досвід, можна розглядати в якості семіотичної бази для оперування, а процес мислення як головний інструмент пошуку шляхів його реалізації.

Взагалі то дуже складно, а може й неможливо чітко вказати на примат «Мови» або «Мислення» в контексті характеристики «Свідомості» «Людини розумної». Але, це не предмет нашого дослідження.

Із вищевказаного слідує, що процес мислення є принаймні одним з двох основних елементів, що характеризують свідомість Людини як таку, і виділяє «*Homo sapiens*» с поміж інших видів.

Феномен «Свідомості» дійсно набагато ширший, ніж феномен «Мислення», що є його невід'ємною складовою, проте сконцентруємось на останньому.

Вільна Інтернет-енциклопедія Вікіпедія дає наступне тлумачення терміну «Мислення»:

Мислення (гр. *ноезіс*) – це пізнавальна діяльність людини. Результатом мислення є думка (поняття, зміст, ідея). Мислення протиставляють «нижчим» способам освоєння світу у формі відчуття або сприйняття, які властиві у тому числі й тваринам.

Особливістю мислення є здатність отримувати знання про такі об'єкти, властивості і відносини навколишнього світу, які не можуть бути безпосередньо сприйняті [2].

Вікіпедія – досить популярний Інтернет ресурс, проте вище приведена цитата, на наш погляд, дає не зовсім коректне уявлення про феномен «Мислення».

В ній «Мислення» розглядається скоріше лише як елемент сприйняття навколишнього світу, може й часткового освоєння та систематизації отриманого досвіду, проте зовсім не як процес закріплення отриманої інформації в свідомості, а тим більше як процес прийняття рішень.

Тому звернемось до більш класичних наукових джерел.

В філософському словнику під редакцією І. Т. Фролова дається більш коректна, на наш погляд, характеристика феномену «Мислення».

Мислення – активний процес віддзеркалення об'єктивного світу в поняттях, судженнях, теоріях і т. п., пов'язаний з вирішенням тих чи інших задач [6 с.228].

Велика Радянська Енциклопедія дає наступну характеристику феномену мислення:

Мислення – процес віддзеркалення об'єктивної дійсності, що становить вищий ступінь людського пізнання. Хоча мислення має своїм єдиним джерелом відчуття, воно переходить межі безпосередньо-фізіологічного віддзеркалення і дозволяє одержувати знання про такі об'єкти, властивості й відносини реального світу, які не можуть бути безпосередньо сприйняті

людиною.

Проте там же зазначається: – «...кожна окрема людина стає суб'єктом мислення, лише опанувавши мовою, поняттями, логікою, які суть продукти розвитку суспільної практики».

Задачі, які людина ставить перед своїм мисленням, породжуються суспільними умовами її життя. А значить, мислення людини має суспільно-історичну природу [3].

В сучасній науковій думці проблема мислення та її взаємозв'язки з соціальною сферою розглядається під різними кутами: трансформаційними соціокультурними змінами, що відбуваються в сучасному суспільстві (К. О. Абульханова-Славська, О. Г. Асмолов, Г. О. Балл, М. М. Бахтін, О. Ф. Бондаренко, М. Й. Боришевський, Е. Гідденс, Н. Ф. Каліна, С. Д. Максименко, Е. Л. Носенко, О. П. Саннікова, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева, А. В. Фурман, та ін.); соціальним та особистісним самовизначенням (Н. В. Антонова, М. В. Заковоротна, Н. Л. Іванова, М. І. Пірне, Г. Теджфел, Дж. Тернер, В. О. Ядов та ін.); необхідності психологічного супроводу процесу становлення і трансформації ідентичності в умовах соціокультурних змін (О. Ф. Бондаренко, Л. П. Журавльова, І. А. Зазюн, Л. М. Карамушка, І. М. Кирилюк, С. Д. Максименко, В. Г. Панок, Н. І. Пов'якель, О. П. Саннікова, О. Я. Чебикін, Н. В. Чепелева, Н. Ф. Шевченко, Т. С. Яценко та ін.).

В психології, філософії і взагалі в науковій сфері склалися досить різноманітні та досить суперечливі уявлення про види мислення.

Розрізняють мислення абстрактне і мислення конкретне, наочно-образне і наочно-дієве, інтуїтивне і логічне, теоретичне і практичне, наукове і буденне.

Згідно з іншими класифікаціями «Мислення» поділяється на такі види: логічне, панорамне, комбінаторне, латеральне, концептуальне, дивергентне, практичне, обхідне, садогенне, патогенне, стратегічне, музичне, наочно-дійове, конкретно-наочне, абстрактно-логічне, творче, репродуктивне, аналітичне, інтуїтивне, тощо.

Вищенаведене є лише певним переліком, який не є повним. При бажанні в науковій та навколо науковій літературі можна знайти ще з «десяток» визначень видів мислення.

Проте для нас важливим є не «перелік» або «сукупність», нас цікавить «Система» або, принаймні, логічно обумовлена систематизація, за допомогою якої ми б змогли визначити роль панорамного мислення як такого в загальній системі координат.

Оскільки дослідження має соціально-філософський характер, звернемося до відкритого Інтернет-ресурсу.

Мислення – це прояв особливостей пізнавальних механізмів при вирішенні задач, пошуку відповідей на питання. Чим складніше мислення, тим більше місце в ньому посідають психічні процеси.

У психології прийнята і поширена наступна, дещо умовна класифікація видів мислення за такими параметрами як: генезис розвитку; характер вирішуваних задач; міра розгорнутості; міра новизни і оригінальності; засоби мислення; функції мислення і т. д.

1. За генезисом розвитку розрізняють мислення:

Наочно-дієве – вид мислення, що спирається на безпосереднє сприйняття предметів в процесі взаємодій із ними. Це мислення є найбільш елементарним видом мислення, що виникає в практичній діяльності і є основою для формування складніших видів мислення.

Наочно-образне мислення – вид мислення, що характеризується опорою на уяву і образи.

Словесно-логічне мислення – вид мислення, здійснюваний за допомогою логічних операцій з поняттями. При словесно-логічному мисленні оперуючи логічними поняттями, суб'єкт може пізнавати істотні закономірності і взаємозв'язки досліджуваної реальності.

Абстрактно-логічне (відсторонене) мислення – вид мислення, заснований на виділенні істотних властивостей і зв'язків предмету та відстороненні інших, неістотних.

Наочно-дієве, наочно-образне, словесно-логічне і абстрактно-логічне мислення є послідовними етапами розвитку мислення у філогенезі і в онтогенезі;

2. За характером вирішуваних задач розрізняють мислення:

Теоретичне – мислення на основі теоретичних міркувань і висновків. Теоретичне мислення – це пізнання законів і правил.

Практичне – мислення на основі думок і висновків, заснованих на вирішенні практичних задач. Основна задача практичного мислення – розробка засобів практичного перетворення дійсності: постановка мети, створення плану, проекту, схеми.

3. За ступенем розгорнутості розрізняють мислення:

Дискурсивне (аналітичне) – мислення, обумовлене логікою міркувань, а не сприйняття. Аналітичне мислення розгорнене в часі та має чітко виражені етапи, що представлені в свідомості самої мислячої людини.

Інтуїтивне мислення – мислення на основі безпосередніх чуттєвих сприйняття і безпосереднього віддзеркалення дій, предметів і явищ об'єктивного світу. Інтуїтивне мислення характеризується швидкістю протікання, відсутністю чітко виражених етапів, воно є мінімально усвідомленим.

4. За ступенем новизни і оригінальності розрізняють мислення:

Репродуктивне – мислення на основі образів і уявлень, що черпають з якихось певних джерел.

Продуктивне мислення – мислення на основі творчої уяви.

5. За засобами мислення розрізняють на:

Наочне – мислення на основі образів і уявлень про предмети.

Вербальне – мислення, що оперує знаковими структурами.

6. За функціями розрізняють мислення:

Критичне, направлене на виявлення недоліків в думках інших людей.

Творче – мислення пов'язане з відкриттям принципово нового знання, з генерацією власних оригінальних ідей, а не з оцінюванням чужих думок [1].

Як ми бачимо, система класифікацій видів мислення за його ознаками досить розгалужена. Вище приведена схема звичайно не є ані повною, ані єдиною вірною.

В науковій та навколо науковій літературі накопичено дуже велику кількість визначень видів та типів мислення за різними ознаками.

Проте дана спроба класифікації, завдяки її відносній компактності та водночас системності, може служити нам певним орієнтиром в подальшому дослідженні. Щоправда, з огляду на його соціально-філософський характер до цієї схеми слід додати класифікацію за соціальним параметром – поділ мислення на:

Стандартне – направлене на використання шаблонів, схем і методів засвоєних в ході соціального буття.

Нестандартне, що характеризується спробою подолання стереотипів і виходу на новий, альтернативний, а в деяких випадках, і неочікуваний результат.

Але вернемося до основного об'єкту та предмету нашого дослідження – визначення феномену «Панорамне мислення» та його місця в класифікації мислення як такого.

В якості базисного когнітивного визначення феномену «Панорамне мислення» ми спираємось на дослідження білоруського вченого Уладимира Трацякова, викладене в науковій статті «Панорамне мислення як термін».

Панорамне мислення – спосіб мислення, в процесі якого відбувається подолання еволюційної обтяженості людського менталітету – вузькості поля свідомості і пов'язаних з цим інстинктивних, несвідомих і підсвідомих проявів ментальності, тобто того, що здатне негативно відбитися на якості мислення і на його результатах.

Еволюційна особливість людського менталітету – це вузькість поля свідомості. Колись у пралюдей і ще стародавніших людських предків ця особливість була перевагою у виживанні через корелятивно пов'язані з нею високошвидкісні поведінкові реакції, тепер же у сучасної людини, в світі, що ускладнився і ускладнюється, але в умовах більш безпечніших, вузькість поля свідомості стала недоліком, еволюційно успадкованою обтяженістю людського роду,

яку можна діагностувати як дефіцит панорамного мислення. [5]

Як ми бачимо, автор розглядає феномен «Панорамне мислення» в основному з точки зору філогенезу Людини, або точніше Людського роду як такого.

При цьому очевидно, що сам феномен не розглядається як втрачена або навіть пригнічена можливість свідомості, а лише як функція мислення, що за певних об'єктивних причин не отримала достатнього стимулювання на ранніх стадіях розвитку Людського виду і, водночас, досить затребувана на пізніх і особливо на нинішньому етапі існування Людства.

Останнє пояснюється потребою не стільки в високошвидкісних групових і майже інстинктивних реакціях і діях, скільки в креативних та інноваційних формах мислення, вирішенні новітніх задач та отриманні нових, нестандартних результатів.

Така потреба звичайно виникла доволі давно, а саме вже на зорі становлення цивілізаційних процесів, проте з часом її актуальність лише збільшується.

В тій же роботі Уладимира Трацякова дається і таке визначення: «Панорамне мислення може вважатися терміном, що включає мислення інших типів, в масі людям не властивих – таких як: системне, латеральне, нестандартне, об'ємне, винахідництво, проривне, масштабне, повного спектру, паралельне, більш ніж одно трекове» [5].

Як ми бачимо, майже жодне з цих визначень не збігається з тою «компактною» системою класифікації видів мислення, яку ми навели вище.

Однак спробуємо виявити деякі взаємозв'язки між панорамним мисленням і вище наведеною схемою класифікації.

1. За генезисом розвитку мислення: наочно-дієве, наочно-образне, словесно-логічне, абстрактно-логічне.

Як вже сказано вище, ці форми мислення та тенденція їх розвитку та заміщення перших останніми, характерна як для філогенезу, так і для онтогенезу.

Абсолютно очевидним є факт, що для першої стадії становлення мислення, а саме для наочно-дійового, панорамність мислення не характерна зовсім.

Справа в тому, що наочно-дієве мислення є хоча і базисною, але в той же час найбільш нерозвинutoю формою мислення, яка спирається на вирішення конкретних проблем, що виникають.

Рівень участі панорамного мислення, а також його затребуваності в інших формах: наочно-образному, словесно-логічному, абстрактно-логічному, поетапно зростає.

Можна було б вказати, що панорамне мислення характерно для всіх цих трьох форм, його роль та затребуваність зростає від першого до третього і досягає апогею в абстрактно-логічному мисленні, проте в даному випадку було б доцільно ввести ще одну форму – абстрактно-образно-логічну, в якій панорамне мислення дійсно посідало би визначну роль.

2. За характером вирішуваних задач: теоретичне та практичне мислення.

В даному випадку не можна стверджувати про те, що панорамність мислення характерна лише для однієї з цих форм.

І хоча, здавалося б для теоретичного мислення панорамність більш близька, в практичній сфері панорамне мислення відіграє не менш значущу роль як за затребуваністю, так і за практичними наслідками.

3. За ступенем розгорнутості: дискурсивне (аналітичне) та інтуїтивне.

Панорамне мислення також характерне для обох цих форм, проте тут треба зазначити одну особливу деталь. Якщо для дискурсивного мислення панорамність «бажана», то для інтуїтивного мислення вона «необхідна».

Іншими словами, без панорамного мислення інтуїтивне взагалі не може існувати в повному об'ємі.

Ні, як ірраціональна функція воно існувати може, проте лише в зародковому вигляді, основанийому на підсвідомих відчуттях і такому, що немає шляхів раціональної реалізації.

Звичайно, ця теза виглядає дещо голослівною та такою, що потребує теоретичного доведення, але зважаючи на лімітований обсяг даної статті, винесемо розгляд цього питання

до наступного дослідження.

4. За ступенем новизни й оригінальності: репродуктивне та продуктивне.

В даному випадку можна досить чітко визначитись, що для репродуктивного мислення панорамність не лише не характерна, а й антагоністична.

А для продуктивного мислення панорамність хоча і не є невід'ємною, проте «бажаною» складовою. Творча уява може і не бути панорамною, але і результати такого звуженого продуктивного мислення не будуть «продуктивними» повною мірою.

5. За засобами: наочне та вербальне.

Тут також не можна виділити пріоритети. Панорамне мислення характерне для обох форм.

6. За функціями: критичне, творче.

Звичайно, панорамне та творче мислення можуть сприйматися майже як синоніми, проте не всяке творче мислення є панорамним і не всяке панорамне мислення є творчим. Та, незважаючи на це, певний знак тотожності між ними поставити можна, адже панорамність мислення, що позбавлена творчого потенціалу, не спроможна генерувати нові раціональні рішення, а творче мислення без панорамності може бути лише спонтанним, а, значить, також не раціональним і таким, що потребує принаймні теоретичного обґрунтування.

Звичайно, особливої уваги в даному контексті потребує мистецьке творче мислення.

Позбавлене панорамності, воно спроможне в основному лише на репродуктивність, тобто компіляцію вже існуючого мистецького досвіду з залученням творчих методів, що вже знайшли визнання. Таке мистецтво може вважатись **кон'юнктурним**, а іноді і конформістським. Лише наявність елементів панорамного мислення у митця може дати йому можливість створити щось нове, цікаве...

Щодо критичного типу мислення, то тут ситуація теж зовсім неоднозначна.

Адже виявлення недоліків у думках інших людей без залучення елементів панорамного мислення може перетворитись не лише в софістику, а й в демагогію, коли позиція опонента неприйнятна, а своєї виваженої позиції не існує. Саме елементи панорамного мислення дають можливість переходу від критики брутальної до критики конструктивної, тобто такої, що генерує альтернативні думки, рішення, способи виходу і таке інше.

Як ми бачимо з вище приведеного аналізу «Панорамне мислення» не є якимось окремим видом в системі класифікації мислення як такого. Воно в тій чи іншій мірі притаманне багатьом видам мислення і лише для деяких є неактуальним або навіть антагоністичним.

І це й не дивно з огляду на його визначення як «Типу мислення, що забезпечує подолання вузькості поля свідомості».

Проте існує ще один аспект, який ми винесли за дужки, а саме – соціальний аспект класифікації типів мислення.

В дихотомії «Стандартне»–«Нестандартне» мислення викреслюється досить чіткий взаємозв'язок с панорамним мисленням.

Для «Нестандартного» панорамність не лише «бажана», але й в більшості випадків «обов'язкова», для «Стандартного» – антагоністична.

Проте абсолютно не слід ототожнювати нестандартне мислення з панорамним.

Слід зазначити, що саме по собі «Нестандартне мислення» може і не бути креативним, а в соціально-філософському вимірі і зовсім розглядатись в якості девіації.

Саме елементи творчого та панорамного мислення і надають мисленню нестандартному раціонального підґрунтя.

Можна окреслити наступну схему генезису нестандартного мислення: «Нестандартне мислення» – «Творче (креативне) мислення» – «Панорамне мислення» – «Панорамно-творче мислення».

Саме останнє визначання надає феномену «Нестандартне мислення» повноти, змістовності, новизни, креативності, тощо.

Наприкінці коротко розглянемо співвідношення панорамного мислення не лише з мисленням як таким, а й свідомістю.

Свідомість має також досить розгалужену систему структурованості. Проте основним в соціально-філософському сенсі є поділ на індивідуальну, або особистісну, свідомість та суспільну.

Звичайно, є й інші параметри для структурування даного феномену, але це вже тема для іншого предметного дослідження.

Але, з огляду на лімітований обсяг даної роботи, можна зробити частково виправдані та частково попередні висновки:

1. «Панорамне мислення» не є окремо вираженою формою мислення.

2. Воно притаманне в тій чи іншій мірі різним формам мислення і лише для деяких з них є антагоністично.

3. В деяких формах мислення панорамність є не лише «бажаною», а і «необхідною».

4. В індивідуальній та суспільній свідомості ймовірно спостерігаються аналогічні взаємозв'язки з панорамним мисленням, і хоча в даному дослідженні в нас не було можливості теоретичного доведення даного ствердження, це ймовірно буде предметом наступного комплексного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. <http://www.intellectrate.ru/vidithinking.htm>
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Мышление>
3. Большая советская энциклопедия. — М.: Советская энциклопедия — 1969-1978
4. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства. — Одеса. Астропринт.— 2006 —78 с.—395 С.
5. Трацякоу У. <http://www.proza.ru/2012/03/15/2177>
6. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. — 4-е изд. — М.: Политиздат, 1981. — 445 с.

Фельдман Олександр Борисович – кандидат філософських наук, докторант кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

УДК 130.26:17.035.1

АЛЬТРУЇСТИЧНА СКЛАДОВА «УРОКІВ ІСТОРІЇ»

У статті розглядається проблема виховання альтруїзму на прикладі засвоєння уроків Голокосту та Голодомору. Доводиться, що у демократичних виховних комеморативних практиках засвоєння молодим поколінням уроків історії має морально-етичну спрямованість і антропологічний зміст. Підкреслюється роль альтруїстичних вчинків в утвердженні людяності як вищого морального принципу людини і суспільства.

Ключові слова: альтруїзм, уроки історії, Голокост, Голодомор, людяність, альтруїстичні вчинки.

АЛЬТРУИСТИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ «УРОКОВ ИСТОРИИ»

В статье рассматривается проблема воспитания альтруизма на примере усвоения уроков Холокоста и Голодомора. Доказывается, что в демократических воспитательных комеморативных практиках усвоение молодым поколением уроков истории имеет морально-этическую направленность и антропологический смысл. Подчеркивается роль